

NÉPOKTATÁSUNK ALAPTÖRVÉNYE.

1868—1918.

Elnöki megnyitó a Magyar Pædagogiai Társaság XXVI. közgyűlésén.

A folyó évben lesz ötven esztendeje, hogy az 1868. évi XXVIII. t.-cikk szentesítést nyert. A Magyar Pædagogiai Társaság idei nagygyűlése mulasztást követne el, ha e korszakos alkotás félszázados évfordulója fölött elsiklanék s legalább rövid időre vissza nem idézné tagjainak emlékezetébe azt a törvényünket, melynél — hazai közművelődésünk szempontjából — messzibbre kihatót, céljaiban és következményeiben jelentősebbet a magyar törvénykönyvben nem találunk.

Nagy idők voltak, melyeknek méhében népoktatásunknak ez az alaptörvénye fogantatott. A király és a nemzet megbékülése, az 1848 óta megszakadt alkotmányos életnek teljes helyreállítása, a magyar állam fokozatos kiépítésének sarkalló feladata, a nagy fordulat keltette öröm és várakozás, — ezek az események és hangulatok voltak azok, melyek a haladni és alkotni vágyás lendítő erejét országszerte felkeltették és fokozták. Fiatalos munkakedv járta át a nemesebb lelkeket, párosulva azzal a megbízó és hiszékeny idealizmussal, mely mindenütt békés megegyezést keres, és a nemzeti egységet nem annyira kényszerítő intézkedésektől, mint az érzelmekek közösségétől várja. A magyar államnak van annyi erkölcsi ereje, hogy tág szabadságot adhasson a haza minden polgárának, társadalmi, felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül — ez volt a jelszó, mely a dolgok új rendjének irányt szabott. A kormány élén álló férfiak az európai eszmeáramlatokból, melyeket a hazai elnyomatás éveinek negatív tapasztalatai igazolni látszottak, azt a tanulságot gondolták meríthetni, hogy csak a legszélesebb értelemben vett szabadelvűség, csakis a teljes szabadság és teljes egyenlőség hozhatja egymáshoz közelebb ennek a soknyelvű és sokhitű nemzetnek a fiait. És nem a köznapi politika muló szükségleteként, valamely helyzet-igazság kényszerűségéből, hanem lelkök egész szent megyőződésével hirdették és követték e doktrínát. Mert oly idők voltak ezek, mikor a törvényhozásban és társadalomban, az

irodalomban és napisajtóban még elvekért folyt a harc, nemes fegyverekkel, az ellenfél megbecsülésével, a jóhiszeműség teljességével; amikor a haza szeretete még nem engedte elhatalmasodni az alantaspártszellemet, s a politikai magyar nemzetet alkotó összes tényezőknek a kultúra felsőbbbséges erejével való egybefoglalására törekedtek legjobbjaink.

Egy ilyen egybefoglalásnak tekinthető a népoktatási alaptörvény is. Mária Terézia Ratiója óta, mely nem ugyan alkotmányos úton, de tényleg először igyekezett érvényre juttatni a köznevelés országos-rendezésének gondolatát, számos meddő kísérlet történt, hogy Magyarország egész népe *egy* művelődési kötelékbe egyesíttessék. A katolikus és nem katolikus iskoláztatás ugyanis 1790/1 óta két, majdnem teljesen elkülönített mederben haladt egymás mellett, és sem az 1790/1-ik évi, sem az 1825/7-ik évi országgyűlések által kiküldött bizottságok munkálatai, sem a negyvenes években készült javaslatok és tervezetek nem értek meg odáig, hogy létrehozhatták volna azt az országos Coordinatio Litterariát, melyet még az 1790/1. évi XXVI. tc. elvben kimondott volt. Az 1845. évi szabályzat: «Magyarország elemi iskoláinak szabályzata» (az úgynevezett Systema Scholarum) csak a katolikus népiskolákra vonatkozott, Eötvösnek első, 1848. évi népoktatási törvényjavaslatát pedig, mely a képviselőház által már elfogadtatott, a főrendek a fenyegetően közeledő forradalmi események miatt levették a napirendről. Így történt, hogy amikor az abszolutizmusnak nemzetellenes és a provizóriumnak merőben elvtelen iskolaszervező tevékenysége után báró Eötvös József másodszer állíttatott az ügyek élére, az ország közoktatása csupa széjjelhuzó törekvések vigasztalan képét mutatta; sehol egységes célok, melyek az egész nemzetet közös szellemi munkára ösztönözhetnék; sehol az intézmények kereteinek olyatén azonossága, mely a közműveltségnek valamelyes egységes mértékét lehetővé tenné; mindenütt elkülönülés a felekezeti és nemzeti jogcímén, mindenütt tarka sokféleség és önkényes elzárkózottság a lényeges vonásokat kiemelő, az összhangot és összefüggést megteremtő biztosítékok nélkül.

Az egytetemes célokat szem elől tévesztő törekvéseknek ez a túltengése és káros hatása népiskoláink akkori külső állapotában is tanulságosan megnyilvánul, amint azt a miniszternek az országgyűlés elé terjesztett első, nevezetessé vált jelentése (1870) feltárja. Majdnem kétezerre ment azoknak a községeknek a száma, melyek iskola nélkül szűkölködtek; százazrekre (kerek számban egy millió kétszázazere) azoké a mindennapi és ismétlő tanköteles gyermekeké, kik iskolába nem jártak (az összes iskola-köteles gyermekeknek mintegy a fele); ezrekre rúgott azoknak a tanítóknak a száma, kik semminemű hiva-

tásos kiképzésben sem részesültek és semmiféle képesítéssel sem rendelkeztek, vagy akik — a mult századok rendes gyakorlatát folytatva — a falusi jegyző teendőit is ellátták, tanítói tisztok rovására. A tanítóképzés egészen rendezetlen, s általában alacsony színvonalú. A meglevő (felekezeti) képzők nagy részében, mondja a miniszter, «mind a tanfolyamok szervezete, mind a pedagógiai oktatás annyira hiányos, hogy a vallástan, egyházi szertartások s énekek tanításán felül pedagógiai s egyéb ismeretek tanítására kevés gond fordított». «Az oktatás céljaira szolgáló helyiségek nagy része», mondja tovább a jelentés, «olyan, hogy a napnak legalább felét benne töltő gyermek sokkal nagyobb kárt szenved testi fejlődésében és egészségében, mint amennyi hasznot nyer a kapott tanítás által». A tanítók véleményei sok helyütt szegyenletesen csekélyek voltak. A népnevelés ügye iránt országszerte megdöbbentő közönbösséget tanúsított a társadalom. Mindenütt szegénység és elmaradottság, melynek egyelőre a mértékét se lehetett pontosan megállapítani, mert a felekezetek minden felügyeletben az állam illetéktelen és jogosulatlan beavatkozását látták.

Ily körülmények közt báró Eötvös Józsefnek és munkatársainak csak az szolgálhatott némi vigasztalásul, hogy némely régi kultúrával dicsekvő nagy nyugati nemzet népoktatása sem volt ezidőszerint sokkal jobb helyzetben. Anglia csak 1870-ben, tehát két évvel utánunk, kapta meg az első népnevelési törvényt (Elementary Education Act), mely azonban az általános tankötelezettségről még nem intézkedett. Ezen időpontig az angol népiskola, a társadalom önrendelkezésének mértéktelensége miatt, majdnem teljesen szabadjára volt hagyva, sok fényt gyűjtve, de még több árnyékot vetve, s a legnagyobb szélsőségek közt hánykolódva. Franciaországban a Napoléonokat (mind az elsőt, mind a harmadikat), úgyszintén a visszatért Bourbonokat első-sorban dinasztikus politikai céljaik érdekelték, s azért a tisztviselő pályákra előkészítő középoktatást buzgón rendezték és fejlesztették, de a népoktatással keveset törődtek; nem a kultúra szerete, hanem hatalmi érdek vezette őket kormányzati tevékenységek minden ágában. A polgárkirály, Lajos Fülöp idejében keletkezett és Guizot miniszterségéhez fűződő 1833. évi első népoktatási törvény intézkedései fölötté hézagosak voltak vagy jórészt papíron maradtak, aminek világos bizonyosságai azok az állapotok, melyeknek megjavítására a harmadik köztársaság idejében Jules Ferrynek kellett vállalkoznia. Itt is csak a nyolevanas évek elején, tehát 12 évvel a mi népoktatási alaptörvényünk után, indulnak meg azok a törvényalkotások, melyek — bármint ítélkezzünk egyébként róluk — a francia népoktatás legnagyobb részének, a nyilvános iskolázatásnak egységes fejlődését véglegesen biztosították. Külön is felemlítem, hogy a tankötelezettséget

csak az 1882. évi március 28-án szentesített törvény mondotta ki. Olaszországban a Legge Casati (1859) volt az első szerves iskolai törvény, mely azonban eredetileg csupán *egy* államra, Piemontra vonatkozott, és csak sokkal későbbben, az Italia Unitát követő időkben nyert általánosabb alkalmazást; de hogy a népnevelés ebben a régi kulturájú országban ma is mily tátongó hiányokban szenved, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az olasz falvakban és kis községekben ma is csak három évig (a hatodiktól a kilencedik évig) tart a mindennapi tankötelezettség, s hogy ma is rengeteg (különösen Olaszország déli részeiben) az analfabeták száma. A nagy európai államok közül egyedül Németországban multa felül a népoktatás 1868 előtt sokszorosan a miénket, erőt merítve a mélyen megalapozott, történeti alakulásában jobbra zavartalan kulturai érzékből, mely a német nép minden rétegét áthatotta. Szálló igévé lett (s ezt az igét leginkább a franciák hangoztatták), hogy Sadowát és Sedant a német iskola-mesterek nyerték meg. S ami különös figyelmet érdemelhet: nem is annyira törvényhozási alkotások segítségével emelkedett ily magasra a német népnevelés színvonala, hanem inkább amaz ösztönzések erejétől, melyek a nagy nemzetnevelők és pedagógiai elmélkedők munkásságából fakadtak: Pestalozzi, Fichte, Herbart, Ziller, Fröbel, Diesterweg és mások hatása tette lassanként minden német ember szemében a legkomlyabb és legszentebb erkölcsi feladatá a népnevelést.

Az 1868. évi magyar népoktatási törvény fogatkozásai általában ismeretesek. Vannak köztök olyanok, melyeket csak az akkori doktrinér szabadelvűség mérhetetlen optimizmusa (amint például Eötvösnek a nemzetiségi kérdéstről szóló művében megnyilvánul) magyarázhat meg. Vagy nem csodálatos-e (legalább ma ilyennek érezzük), hogy amikor a törvényhozó először rendezte az összefoglalás célzatával az egész ország népoktatását, a felekezeti és községi elemi népiskolák tantárgyainak felsorolásában az összefoglalás legjellemzetesebb eszközéről, az állam nyelvéről, a magyar nyelvről egészen hallgat? S teszi ezt akkor, mikor ezekre rüg a nem magyar tannyelvű intézetek száma, s mikor — nem is szólva az 1844. évi II. t.-c. elvi kijelentéséről — már az 1792. évi VII. t.-c. elrendelte volt, hogy az ország minden rendű, rangú és jellegű iskolájában a magyar nyelvet kötelező rendszer tanításként kell tanítani? S mikor már az első, 1848. évi népoktatási törvényjavaslat 11. §-a is felvette volt ezt a rendelkezést? . . . S még mennyi más bizonytalanság és hézag található, az akkori idők mértéke szerint is, a törvény részleteiben! Mennyi bátortalan kezdemény, a megalkuvásnak mennyi nyilvánvaló jele, a törvényszerkesztésnek mennyi szervei hibája ötlük szemünkbe, ha közelebbről vizsgáljuk a szöveget!

S mégis, mindezek a fogyatkozások, bármily súlyosak legyenek is, eltörpülnek azok mellett a nagy elvek mellett, melyeket ez a törvény, szoros összeköttetésben a XIX. század uralkodó eszméivel, szentesít.

Első az egyetemes tankötelezettségnek nemcsak jámbor óhajtsá-
ként vagy nagy általánosságban kimondott, hanem büntető szankció-
val ellátott elve. Ma, mikor arról van szó, hogy a politikai jogokat
a társadalom legszélesebb rétegeire kiterjesszük, csak ma érezzük
teljes nagyságát annak a gondolatnak, hogy az állam összefoglaló
ereje biztosítani tartozik minden polgárának elemi műveltségét, mert
az állampolgári jogokat csak az gyakorolhatja értelmesen, és a velők
járó kötelezéseket csak az teljesítheti tudatos készséggel, aki erre
műveltségénél fogva képes, s aki az állam összes többi polgáraival a
műveltség bizonyos mértékének közösségében találkozik. «Nevelés
nélkül» mondja¹ már 1848-ban, az első népoktatási törvényjavaslat
országgyűlési tárgyalásakor Eötvös, «nevelés nélkül az egyenlőség
semmi; nem egyéb, mint pusztá szó; a nevelés az, mi által az alsó
néposztálybeliek az állam által nekik adott jogok élvezetére képesekké
tétetnek». Továbbá:² «Az egyenlőség törvényeinkben kimondatván,
nem lehet elmulasztanunk semmit, mi annak valóstítására szükséges.
Ez pedig tapasztalás szerint semmi más nem lehet, mint a nevelés-
nek, műveltségnek a nemzet minden osztályára való kiterjesztése». S
még határozottabban az 1870. évi miniszteri jelentés: «. . . mind-
addig, míg a polgároknak egy része a műveltség oly alacsony fokán
áll, mely őt a politikai jogok élvezésére képtelenné teszi, addig az
egyenlőség állhat a törvényben, de nem létezik az életben, s azért a
politikai jogok kiterjesztésére csak akkor működünk sikerrel, ha ne-
velés által minél többeket e jogok élvezésére képessé teszünk. És ami
az egyesnek polgári szabadságáról áll, áll az egész nemzetéről is». A
törvény rendelkezésének ime a politikai vonatkozása. De Eötvös
bizonyára nemcsak arra gondolt, hogy a műveltség az állampolgári
jogok gyakorlására megadja a képesítést; kétségkívül magának a mű-
veltségnek, mint ilyennek, gyakorlati tekintetektől ment eszménye is
szeme előtt lebegett, azé a műveltsége, mely messze fölötte áll min-
den politikai exigenciának s önmagában is értékes; mely egyedül
képes közelebb hozni a fajok, nyelvek, nemzetiségek és felekezetek
szerint elkülönülő egyéneket. Eötvös ifjú korában még utolsó rezdülé-
léseit érezhette annak a kormányzati rendszernek, melynek képviselői
a nép kiművelését veszedelmesnek tartották. Annál erősebben jelent-

¹ Báró Eötvös József összes munkái (Révai) IX. köt. 272. l.

² U. o. 283. l.

kezett nála, az emberi haladás és fejlődés hitével eltelt történetfilozofusnál és állambölcselelnél, a demokratikus reformok lelkes bajnokánál a visszahatás ezzel az oktalan és céltalan felfogással szemben. Ellenkezőleg, a törvényalkotó Eötvösnek az volt a vezető gondolata, hogy mindent meg kell tenni a nép lehető legnagyobb kiművelésére, mert csakis művelt nép tudja belátni, hogy végső elemzésben a szellemi javak azok, melyek naggyá, hatalmassá, erőssé és gazdaggá tehetik a nemzetet.

Az egyetemes tankötelezettségnek e szabadelvű felfogásával együtt jár a tanulás szabadsága. A törvény kimondja a tanulás kényszerét, de az elemi műveltség megszerzésének módjait szabadon hagyja. Mindenkinek joga van a művelődés áldásaiban azon a módon részesedni, melyet legjobbnak ítél, tehát akár nyilvános iskola, akár a szülői ház, akár magánintézet útján — azzal az egyetlen korlátozással, hogy az ismereteknek egy bizonyos minimumát el kell sajátítani, s erről nyilvános tanuságot tennie. Törvénybe van eszerint iktatva a műveltség megszerzésének jogi egyenlősége is, tekintet nélkül a nemekre, a társadalmi osztályokra, a felekezeti és nemzetiségi különbségekre.

De nemcsak a tanulásnak, hanem a tanításnak is szabadnak kell lennie. Eötvös jól ismerte azokat a heves parlamenti harcokat, melyek Franciaországban a múlt század harmincas és negyvenes éveiben az oktatás szabadságának kérdései körül lezajlottak s melyekben a francia nemzet akkori legkiválóbb szellemei (Guizot, Villemain, Victor Cousin, Montalembert, Broglie herceg, Thiers, Salvandy) részt vettek. E küzdelmek eredménye, mint ismeretes, az 1850. évi törvény (Loi organique), mely a rendkívül nagy számban levő hitfelekezeti és magániskoláknak majdnem korlátlan cselekvési szabadságot biztosított. Ez a francia törvény 1868-ban még teljes érvényben volt, s bizonyára nem tévesztette el hatását Eötvösre, aki — mint beszédei mutatják — a francia közoktatást alaposan ismerte. A kérdés az volt, hogy kinek van joga tanítani? Törvényünk szerint mindenkinek, aki erre képes s ezt a képességét igazolja. Ebből folyólag iskolát nyithat és tarthat fenn a törvény által megállapított módozatok mellett minden jogi személy, akár egyházi, akár világi, akár község, akár állam, akár társulat, akár magános. Amit ma természetesnek tartunk, annak törvénybe iktatása nem kis dolog volt akkoriban, a felekezeti elzárkózottságnak még a század közepéig terjedő uralma után. Hiszen még 1843-ban történt, hogy egy református iskolai hatóság csak nagynehezen tudta elkerülni a szigorú rendőri büntetést, amiért öt katolikus vallású tanulót felvenni merészkedett.¹ Tehát: a tanítás joga

¹ Ezt az adatot Kármán művéből vettem: Közoktatási tanulmányok II. Közoktatásunk multja. Budapest, 1911. 128. l.

(az iskolatartás joga) ne legyen immár a kormány diszkréciójától függő, csak bizonyos esetekben megadható kiváltság, hanem egyetemes emberi jog, mely mindenkit megillet, aki gyakorolni képes. A közoktatás lényeges kellékeinek közösségét eléggé biztosíthatja az állami felügyeletnek az a mértéke, melyet a törvény megállapít, s minden veszedelmet elháríthat, a törvényhozó szabadelvű felfogása szerint, az iskolafenntartó megintése, majd a nyilvánosság megvonása, vagy a felekezeti iskola mellett községi iskola szervezése.

Az egyéni jogoknak e kimélete, a lelkiismereti szabadságnak föltétlen megbecsülése vezette a törvényhozót a vallásoktatás rendezésében is. Eötvös, mint mindenki tudja, mélyen vallásos lélek volt, aki nyíltan hirdette,¹ hogy «a törvényhozás nem pártolhat semmit, mi a vallásos indifferentizmust elősegíthetné», de aki épp ezért egyaránt mindenkinek vallásos meggyőződését tiszteletben tartotta, mint azt egy 1869-ik évi beszédében² maga mondja: «én a vallások szabadsága, egyenlősége és viszonyossága mellett szóltam 1839-től kezdve egész életemen át mindig». Meggyőződése — a törvényből kitetszőleg — egyrészt az, hogy a gyermeknevelés pozitív vallásos alap intézményszerű biztosítása nélkül nem lehetséges; másrészt az, hogy a törvényhozónak a teljes tárgyilagosságot kell alkalmaznia bármely pozitív vallásos álláspont pedagógiai érvényesítésének lehetőségére nézve. A törvény ennél fogva nemcsak azt rendeli, hogy a hit- és erkölcsstan rendes tárgy minden népiskolában, hanem arról is intézkedik, hogy minden iskolában, tehát a felekezetiekben is gondoskodni kell róla, hogy bármely vallású tanuló a saját vallásában rendes oktatásban részesüljön. Ezzel a törvény oly módon oldotta meg ezt a sokat vitatott, mindennél kényesebb gyakorlati problémát, ahogyan sokkal nagyobb és egységesebb hitű államokban sem sikerült megoldani. Ismeretes, hogy még a közelmúltban is mily heves izgalmakat szült a vallásoktatás ügye Angliában. Hogy a mi törvényeinkben megállapított rendezés ma nem elégíti ki azokat, kik felekezetnélkülieknek vallják magukat és minden pozitív vallásoktatást elleneznek, valamint azokat sem, kik a vallásoktatást nem az iskola, hanem a család jogának és kötelességének tartják, önként értődik; de azt hiszem, hogy mindazoknak, kik velem együtt a gyermeki lélek szükségleteihez, mért, a módszeresen vezetett pozitív vallásoktatást elengedhetetlennek tartják, a törvényeinkbe, s így a népoktatási törvénybe foglalt szabályozást az adott viszonyok közt egyedül lehetségesnek, elvi szempontból egyoldalúságtól mentnek, a teljes viszonyosság alapján állónak fogják ítélni.

¹ Báró Eötvös József összes munkái. IX. köt. 3. l.

² U. o. X. köt. 288. l.

Ugyanez a szabadelvűség, mely mindenkivel szemben tárgyi-
lagosságra törekszik, mert mindenkitől ugyanilyen tárgyilagosságot
vár, jellemzi a törvénynek minden lényeges rendelkezését. Azt lehetne
mondani, a kölcsönös loyaltás feltevéseéből indul ki, s azon épül fel.
Innen van, hogy az összes felekezeteknek különbség nélkül példátlan
önrendelkezést ad, abban a jóhiszemben, hogy a közös haza szeretete-
tében találkozni fog valamennyi. «A nemzet», mondja Eötvös a tör-
vényjavaslat tárgyalásakor,¹ «mely a népnevelés ügyét fő feladatai
egyikének ismeri, sehol nem számolhat biztosabb támaszra, mint éppen
azon férfiaknál, kik a felekezeti iskola mellett buzogva, mindenekelőtt
vallásos embereket akarnak nevelni, de kik bizonyosan mindent el
fognak követni, hogy azok egyszersmind a hazának jó polgárai le-
gyenek, valamint Magyarország törvényhozása és kormánya soha nem
fog megfélemlkezni arról, hogy a vallásosság a polgári erényeknek
légszilárdabbul ragaszkodnak, leghívebben fognak ragaszkodni a hazá-
hoz és a haza iránti kötelességeikhez is . . . ». A felekezeti népoktatás-
nak adott nagy szabadságot csakugyan igen kis mértékben korlátozta
a törvény, csupán a tankötelezettség tartamában, az intézmények
külső kereteiben, a tanítandó tárgyakban, a tanulóknak nemek szerint
való elkülönítésében, az osztályok tanulóinak létszámában, a szorgalmi
idő mértékében, az oktatás céljaira szolgáló helyiségek általános kellé-
keiben, a képesített tanítók alkalmazásában kívánva meg az egyenlő-
séget, még pedig nem az állami népiskolákkal, melyek akkor még
nem voltak, hanem a községekkel, melyekre a fősúly esik. A község
az, mely a szülők összességét képviseli. Nem az államot, hanem a
politikai községet tekinti a törvényhozó a népoktatás fő hordozójának,
aminthogy csakis a községeket kötelezi népiskolák állítására. Az
állam szerepét pusztán segítésre, a törvényes követelményeknek meg
nem felelő községi népiskolák segítésére szorítja, s míg a hitfelekezeti
és községi elemi és felsőbb népiskolák, úgyszintén polgári iskolák
szervezéséről és minimális kellékeiről részletesen intézkedik, addig az
állami népoktatási tanintézetekről csak egyetlen, egészen általános
szakaszban emlékezik meg, beérve azzal a kijelentéssel, hogy «azon
népoktatási tanintézeteken kívül, melyeket a törvény értelmében a köz-
ségek kötelesek fenntartani», a közoktatásügyi miniszter tisztán állam-
költségen állíthat fel népoktatási tanintézeteket — a községek szer-
vezetének mintájára.

Mindez pedig folyik a törvény szerzőjének ama meggyőződésé-
ből, melyet Eötvösről szóló emlékezésében² Imre Sándor fejezett

¹ X. köt. 215. l.

² Br. Eötvös József művelődési politikája. Budapest, 1913.

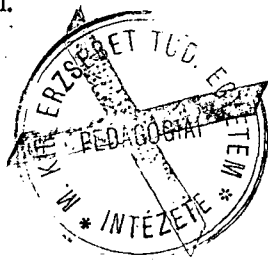
ki legegyszerűbben, s épp ezért nézetem szerint leghívebben és legáltalában: «A népnevelés ügye», ekként értelmezi Eötvös gondolatát, «olyan nagy dolog, hogy azt a kormány és törvényhozás egyedül nem teljesítheti, hanem csak maga az egész nemzet». Csakugyan ez volt Eötvösnek sarkalatos tétele, mely egészen megegyezik az Uralkodó-Eszméken¹ olvasható ama fejtegetésekkel, melyekben az író az iskolai közigazgatásnak helytelenül értelmezett, tehát végletes központosítása ellen foglal állást, féltve az iskolát az időleges politikai rendszerek egyoldalú befolyásától, s kimutatva azt, hogy ahol ilyen túlzottan központosító iskolai közigazgatás uralkodott, mint az Université de France keretén belül, éppenséggel nem sikerült, mert nem is sikerülhetett az a vállalkozás, hogy a kormány az iskola révén megnyerhesse a jövő nemzedéket a maga politikai rendszere számára. A szülők összességének lelkes közreműködésére van szükség, hogy a népműveltség az egész vonalon biztosíttassék. Az összes társadalmi erőknek fel kell szabadulniuk a szellemi javak érdekében; nemes versenynek kell létrejönnie, mely egyedül képes a műveltséget általánossá és folyton emelkedővé tenni. Nem elég a központi kormányzat hatalma s a tőle függő szervek működése; szükség van arra is, hogy az ország minden községében maga a gyermekeit iskoláztató lakosság a magáénak tekintse az iskolát, mely állandó érdeklődésének és gondoskodásának tárgya, büszkesége, személfénye, szívbeli ügye legyen (íme az iskolaszékek szervezésének indítéka); szükség van kerületi tanácsokra is, melyek nagyobb közigazgatási területek népnevelésének érdekeit gondozzák s az állami kormányzatnak és felügyeletnek segítségére vannak. «Az egyetlen védeszköz korunkban az állam mindenhatósága ellen», mondja Eötvös nagy művének befejező részében,² ahol elmékedéseinek végső eredményeit összefoglalja, «ugyanaz, mely századokon át szolgált ótalmul mindenféle korlátlan uralom ellen; tudniillik, hogy a községnek, tartománynak s általában az államban levő szervezeteknek, melyek az egyént az állammal egybefűzik, bizonyos kört adjanak önálló tevékenységre, s ezáltal az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat vessenek».

Valóban, ha egyéb nem, az 1868-ik évi népoktatási törvény is igazolja, hogy semmi sem állott távloabb Eötvös koncepciójától, mint a népoktatás államosítása vagy állami mindenhatóság éreztetése a népnevelés körében. «Az állam», mondja a törvényjavaslat főrendiházi tárgyalásakor,³ «azon jogot sem követeli, hogy a népnevelés terén,

¹ Eötvös összes munkái. XIV. köt. 216—223. l.

² U. o. 319. l.

³ Összes m. X. köt. 204. l.

minden másokat kizárva, monopoliumot gyakoroljon, mi az én meggyőződésem szerint egy alkotmányos államnak elveivel össze nem fér. Két évre reá pedig (1870-ben) egy költségvetési vita alkalmából így nyilatkozik: ¹ hogy itt hazánkban . . . . . kizárólag állami iskolák állíttassanak fel, erre nézve t. barátom nézetében nem osztom, mert én részemről a közoktatásnak jobb elvét, mint a szabadságot, nem ismerem . . . és én e részben meg vagyok győződve . . ., hogy a t. Háznak nagy többsége velem e részben egy véleményen van, és nyilatkozni fog minden monopolium ellen a felsőbb tanintézetekben és a népiskolában, gyakoroltassék az bárki által, mert minden monopolium az oktatás terén meggyőződésem szerint káros. A miniszter teljes tudatában volt annak a véleményem szerint vitathatatlan igazságnak, hogy az egész vonalon végrehajtandó államosítás szándéka lehet politikai gondolat, de nem pedagógiai gondolat. A kultúra nem lehet az államhatalomhoz kötve. A teljes államosítás nemcsak gyakorlatilag valósíthatatlan, de oly erőszakos rendszabály is, mely ellenkezik a tanítás szabadságával s ellenkezik a nevelés sikeréhez megkívánt egyéni törekvések érvényesítésének fontos követelményeivel. A teljes államosítás uniformizálással jár, a tehetségek és képességek nivellálásával, a nevelés és oktatás új útjainak lehetetlenné tételével, a kezdeményezés erejének elnyomásával, s egyes esetekben is csak akkor szükséges (Eötvös korának nemzedéke nyilván ezt a szükségességet is nehezen tudta elképzelni), mikor az iskola működése az állami egység megbontására irányul, vagyis mikor az iskola szelvéje állam- és alkotmányellenes, s működése nem a haza szeretetében gyökerezik.

Az államosításnál egyébként is sürgősebb volt Eötvös korában a közönséges rendnek a megteremtése. Hiszen az iskolai intézmények szervezetének legszükségesebb alkotó részei sem voltak szigorúan megállapítva. Ki tudta volna a törvény előtt szabatosan meghatározni, mi teszi az illető intézményt elemi népiskolává vagy felsőbb népiskolává? Mik egy tanítóképző intézet szervezetének lényeges kellékei? Mi az a minimum, amit kivétel nélkül minden iskolafenntartónak teljesítenie kell, hogy az iskoláztatás multhatatlan egysége létrejöhessen? Milyen legyen a szervezete annak az intézménynek, mely hivatva van a népiskolai műveltséget betetőzni? Mindezekre és más hasonló szervezeti kérdésekre a tényleges állapotokból biztos feleletet senki sem adhatott; hiszen az alsó és felső népoktatás keretei akkoriban még nem voltak pontosan megszabva, s az intézmények határvonalai sokszorosan összefolytak. Amidőn a törvény mindezekben

¹ U. o. 314. l.

rendet teremtett, a későbbi fejlődés főirányait megjelölte. Oly érdem, melyet a mai rendezettség álláspontjáról már nem is tudunk eléggé méltányolni. Csak a történeti megvilágítás láttatja meg velünk azt az alkotó erőt, mely e törvényben megnyilvánul.

Azóta egy félszázad gördült le, telve új eszmékkel és új célokkal, melyeknek megvalósításán több nemzedék munkálkodott, de telve keserű csalódásokkal is, melyeket a felekezeti leplebe burkolt jogosulatlan nemzetiségi törekvések létre hoztak. Az idők haladása szükségessé tette, hogy új törvényeket alkossunk, melyek hivatva voltak az elsőnek hézagait kitölteni, hiányait pótolni, intézkedéseit megszilárdítani. Hazánk népoktatása hatalmas fejlődésnek indult: az intézmények száma megsokasodott, a művelődés anyaga kiszélesedett, a módszerek tökéletesedtek, az oktatás segédeszközei gyarapodtak, a tanítók képzettsége emelkedett, ellátásuk és társadalmi helyzetük javult, a népoktatás ingyenessé lett és mindenek fölött a nemzeti összetartozás biztosítékai létrejöttek. Csak ma kezd valóra válni az iskola-fenntartók jogosult szabadságának megóvása mellett a népnevelés összefoglaló gondolata, mely kétségkívül meg fogja hozni a soká már el nem halasztható egységes állami tanítóképzést is, az egész épület zárókövét. De hogy ez a nagyarányú fejlődés végbemehetett, az úttörők és alapvetők elévülhetetlen érdeme. Eötvösnek és kortársainak lelki szeme előtt tárult fel legelőször Magyarország egyetemes népműveltségének csábító képe, az ország minden községében jól megépített, jól felszerelt, jól szervezett és vezetett népiskolákkal, művelt tanítókkal s tanulni vágyó lelkes fiatalsággal, mely — mint szentül hitték — majdan egybe fog olvadni a haza forró szeretetében s kulturáját — bármily nyelvű legyen s bármely vallás talajában gyökereszkék — az egész nemzet művelődésének szerves alkotó részévé tudja tenni. Ha a tények rideg világában e remények nem teljesültek is valamennyien, ha az Eötvös és munkatársai képzeletében élő művelődési együttérzéstől még nagyon messze vagyunk is, magát az eszményt kegyeletes tisztelettel kell mindenkor szem előtt tartanunk, s kivennünk a mi részünket is a kultúrának ama rajongó szeretetéből, mely ama kor nagyjainak lelkét áthatotta. Az ő ihletett szellemöknek, az ő indítékaiknak kristálytiszt forrásaiban kell nekünk, kései utódoknak újból és újból felüdülnünk, valahányszor a rosszul értelmezett demokrácia hatalmi sóvárgásai közt elhomályosul az önzetlen népműveltség eszménye. Mert nem a hatalom birtoka, hanem az értelmi és erkölcsi műveltség, a belőle fakadó igazi hazaszeretet az, mely jobba és nemesebbé tesz, mely összeköt, megerősít és felel.

A Magyar Pedagógiai Társaság XXVI. közgyűlését megnyitom.

FINÁCZY ERNŐ.